

Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü

Necdet Aysal*

Özet

Yüzyıllar boyunca bünyesinde farklı din ve mezheplere mensup insanları barındıran Osmanlı Devleti, sergilediği adalet, hoşgörü ve dini müsamaha ile gayr-i Müslimlerin dikkatini çekmiştir. Anadolu'nun pek çok yerleşim yerinde ayrı ayrı veya yan yana yaşayan Rum ve Türk toplumları arasında da uzun yıllar bir geçimsizlik yaşanmamıştır. Ancak Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Ateşkes Antlaşması, iki toplumun ayrışmasını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle Yunan askerlerinin Anadolu'dan çekilmeleriyle, savaş yıllarında işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmış olan Rumlar, yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Mütareke sonrası başlayan Lozan Barış Görüşmeleri ise iki toplum arasındaki ayrışmaya son noktayı koymuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Buna Bağlı Protokol" ile Anadolu'da yaşayan Ortodoks Rumların Yunanistan'a gönderilmeleri karar altına alınmıştır. 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar ile buna karşılık Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu değişimin dışında tutulacaklardı. Anlaşmaya göre, Türk topraklarına yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girilecek, bu kimselerden hiçbirisi Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecekti.

Mübadele Sözleşmesi'nin uygulanmaya başlaması ile Anadolu'da yaşayan ve ana dili Rumca ve Türkçe olan yüz dokuz bin Ortodoks Rum Yunanistan'a gönderilmiştir. Göçe tabi tutulanlar yükte hafif, pahada ağır ne varsa alabildikleriyle yollara dökülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde yaşanan dram, yoksulluk, ağır koşullar ve olumsuz gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiş ve bu durum beraberinde çeşitli tartışmaları da alevlendirmiştir. Bu çalışmada; Rumların Anadolu'dan ne şekilde ve hangi vasıtalarla ayrıldığı, bu süreç içerisinde yaşanan zorluklar, Anadolu'da sahip oldukları ticari konumlarını, evlerini, bağlarını ve sevdiklerini terk etmek istemeyen Ortodoks Rumların, gayr-i mübadil olabilmek için başvurdukları yollar (evlilik, din değiştirme vs), arşiv belgeleri, gazeteler ve anılar çerçevesinde ele alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Ortodoks, Rum, Gayr-i Müslim, Zorunlu Göç, Etabli.

Turkish-Greek Population Exchange: Forced Migration of Orthodox from Anatolia

Abstract

The Ottoman Empire, which houses people belongs to different religions and denominations for centuries, impressed non-Muslims through justice, hospitality and religious tolerance. For many years, there has been no conflict between the Greek and The Turkish living separately or side by side in many settlements of Anatolia. However, the Mudanya Armistice Agreement, which ended the National Independence War, made it compulsory to separate the two communities. The Greek Settlers, who had cooperated with Occupants in the years of war, had

* Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (aysal@ankara.edu.tr)

to leave the regions they lived in especially when Greek soldiers fall back. The Lausanne Peace Meetings, which started after the armistice, ended the conflict between the two communities.

It was decided to send Orthodox Greeks living in Anatolia to Greece with the "Protocol on the Exchange of Turkish and Greek Settlers" signed between Turkey and Greece on 30 January 1923. The Greeks settled in Istanbul before October 30, 1918, and the Turks living in Western Thrace were to be kept out of this agreement. According to the agreement, The Orthodox Turkish settled in Turkey and The Muslim Greek settled in Greece would be forced to migrate and couldn't go back where they used to live unless they were permitted.

With the commencement of the exchange agreement, a hundred and nine thousand Orthodox Greek living in Anatolia, whose native language was Greek and Turkish, were sent back to Greece. The people who had to migrate took their light valuables with them and hit the road. The drama, poverty, harsh conditions and adverse developments that have taken place in this process have tensed the relations between two countries from time to time, and this has also exacerbated various discussions. In this study; The difficulties experienced during this process, the ways in which the Greeks migrated from Anatolia, the ways The Orthodox Greek who didn't want to abandon their homes, socio-economic status and relatives tried to be exception (marriage, change religion etc.), archived documents, news' and memorials will be studied.

Key Words: Population Exchange, Orthodox, Greek, Non-Muslim, Forced Migration, Etabli.

Giriş

Göç; siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerle birey veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi, coğrafi yer değiştirme olayıdır.¹ Göçle ilgili olarak yapılan tüm tanımlar, genel olarak yer değiştirmeye dayalı bir sosyal değişime odaklanmakta ve bu değişimi tarihi bir süreç olarak ele almaktadır.² Bu süreç içerisinde göç olgusunun, doğal afetler ve kıtlıktan korunma, verimsiz toprakları terk edip daha iyi yaşama imkânı araştırma gibi doğal sebepler veya siyasi, dini ve iktisadi şartlar gibi sosyal sebeplerle gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda göç hareketlerinin isteğe bağlı veya zorunlu sebeplerden kaynaklandığı görülmektedir.

Göçler, ortaya çıkış nedenleri, cereyan ettiği mekân ve katılan insan sayısına bağlı olarak “iç ve dış göçler, münferit göçler, kitlesel göçler, ticari göçler, serbest göçler ve zorunlu göçler (mübadele)” gibi çok çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur.³ Bu hareketi gerçekleştiren, yaşadığı çevreyi terk ederek başka bir yere gidenlere ise “göçmen” adı verilmiştir. Bununla birlikte göçmenlerin de göç sebeplerine bağlı olarak “sürgünler, muhacirler, mülteciler, mübadiller, harikzedeler ve felaketzedeler” gibi isimlerle tanımlandığı görülmektedir.⁴

Anadolu'nun demografik ve kültürel yapısının oluşmasında belirleyici etkenlerden birisi olan göçmenlik terimi, Osmanlı arşiv belgelerinde “*Muhacir ve Mültecî*” şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. 1911 tarihli “*İskân-ı Muhâcirîn Nizâmnamesi*”nde, bağlı oldukları devletin izniyle göç edenlere “*muhacir*” ve Türk topraklarına iltica edip Osmanlı uyruğuna dâhil olmayı talep

¹ İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2016, s. 9.

² Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı 3, Ocak 2014, s. 50.

³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 2. B., Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, s. 1.

⁴ İpek, a.g.e., s. 1.

edenlere ise “mülteci” adı verilmiştir.⁵ Günümüz Türkçesinde göçmen olarak ifade edilen muhacir terimi, Arapça kökenli bir sözcük olup göç manasındaki hicretten türemiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılış süreciyle bağlantılı olarak daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya’dan savaş ve baskılar nedeniyle ya da gönüllü olarak Osmanlı topraklarında yaşamayı tercih edenlere, geldikleri yerlere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan Müslümanlara verilen isimdir. Bu bağlamda muhacir; kişi ya da topluluğun geldiği yer, sayısı, niteliği ve dönmek üzere yerleşmesi bakımından, göçmen olarak isimlendirilen diğer kişi ya da topluluklardan ayrılmaktadır.

Göçmene dair yapılan bu tanımlamaların dışında zorunlu göç kategorisinde incelenmesi gereken bir başka terim ise mübadele ve mübadildir. Mübadelenin tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: “İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi sorunların belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların karma ve uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketleridir.” Arapça kökenli “bedel” kelimesinden türeyen mübadele, “değiş tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi” anlamına gelmektedir. Mübadil ise mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş manasını içermektedir.⁶

Türk tarihinde mübadele terimi ilk kez 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması’nda yer almıştır. II. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında imzalanan anlaşma metninin ek protokol maddesi, ortak sınırın 15 km. içerisinde bulunan Bulgar ve Müslüman ahalinin isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimini ön görmektedir. Protokolün birinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri ise hangi bölgelerdeki, hangi nitelikteki nüfusun, nereden nereye nakledilecekleri, gayrimenkul durumunun ne olacağı, hatta nakil araçlarının temini gibi çok çeşitli uyulması gereken kurallara yer vermektedir.⁷

Ayrılık, gurbet, yoksulluk ve ölüm gibi içerisinde acı hatıralar barındıran göç, dünya tarihinde olduğu kadar Türk tarihinde de çeşitli hikâye, destan ve türkülere konu olmuştur.⁸ Mübadil ve muhacirlerin hayatlarını kendi isteklerinin dışında şekillendiren göçle ilgili olarak Mustafa Kemal Atatürk’ün şu sözleri son derece anlamlıdır:⁹ “Muhacir diye küçümsenenler, tarihin yazdığı savaşlarda en geriye kalanlar, yani ‘Düşmanla sonuna kadar dövüşenler’ çekilen ordunun ri’cat hatlarını sağlamak için kendilerini feda edenler ve düşman karşısında kaçmak, çekilmek nedir bilmeyenlerdir. Muhacirler kaybedilmiş ülkelerimizin milli hatıralarıdır.”

XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen süreçte cereyan eden savaşlar ve siyasi gelişmeler Anadolu’da bir nüfus hareketliliğini beraberinde getirmiştir. Gerek Balkanlardan Anadolu’ya ve gerekse Anadolu’dan Balkanlara doğru gerçekleşen bu hareketlilik, Anadolu’nun sosyal ve kültürel yapısının oluşmasında belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Türk-Rum nüfus mübadelesini konu alan bu çalışmada, Ortodoks Rumların

⁵ Mülteci; ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal düşünce ya da ulusal kimliği nedeniyle kendisini baskı altında hissederek kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranmayacağını düşüncesi ile ülkesini terk edip, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından 'kabul' edilen kişidir.

⁶ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

⁷ Yüksel Küçüker, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, Turkish Studies, C. 10/1, s. 441-442.

⁸ İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2016, s. 9.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, yapmış olduğu bir konuşmada atalarının Anadolu’dan Rumeli’ye göç eden Yörük Türkmenler olduğunu dile getirmiştir. Bkz.,

Anadolu'dan zorunlu olarak göç ettirilmelerinin nedenleri üzerinde durulacak ve bu sıkıntılı süreç içerisinde yaşanan olumsuz gelişmeler ele alınarak incelenecektir.

XX. Yüzyıl Başlarında Gayrimüslimlerin Hukuki ve Demografik Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu fetih esasına, ekonomisi ise tarımsal üretime dayanmakta, her ikisi de sosyal yapı ve örgütlenme bakımından askeri bir nitelik taşımaktadır. Devletin bir diğer özelliği de savaş ve akınları bir gelir kaynağı sayması ve ekonomisini bu temeller üzerine oturtmasıdır. Savaş meydanlarından alınan zaferler ve yeni fetihler devlete sürekli yeni gelir kapıları açmış ve kuruluşunu takiben yaklaşık üç yüzyıl içerisinde dünyanın en güçlü imparatorluklarından birisi haline gelmiştir.¹⁰ Bu geniş imparatorluk, çok çeşitli din, dil, ırk ve kültürlerle mensup milletleri içerisinde barındıran ve farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği bir siyasal birim olarak tanımlanabilir.¹¹

Bu yapıya uygun bir devlet örgütlenmesinde kurumların işleyişi, söz konusu farklı kültürlerin bir arada yaşamasını sürdürmeye dönük bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. İç siyasetini şer'i ve örfi hukuk sistemleri çerçevesinde yapılandıran Osmanlı Devleti, birinin yetersiz kaldığı durumlarda ötekine müracaat ederek, kendi kurduğu devlete ve müesseselerine işlerlik kazandırmaya çalışmıştır. Klasik Osmanlı toplum düzeninde yöneten-yönetilen ayrımı dikey bir nitelik taşıırken, yatay olarak ta Müslüman-Gayrimüslim şeklinde başka bir bölünme söz konusudur. Osmanlı Devleti'nde, yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa reaya olarak kabul edilmiştir. Tebaa içerisinde etnik bakımdan sayıları yirmi ikiyi bulan ve İmparatorluğun insan unsuru içinde önemli bir yer tutan Gayrimüslimler ise, yönetim ve haklar bakımından "*Millet Sistemi*" içerisinde değerlendirilmiştir.¹²

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin idari-hukuki statülerinin ana kaynağı, İslâm Hukuku'ndaki "*Zimmet Kurumu*" dur. Kendi dinlerini değiştirmeden bir İslâm devletinin korunmasından yararlanan, Müslüman olmayan ehl-i kitap kişilere "*Zimmi*" adı verilmektedir.¹³ İslâm'da bir din ve mezhebe bağlı toplulukları ifade eden millet kavramı, zamanla milliyetçilik akımının etkisiyle etnik bir anlam kazanmış ve İmparatorluk içindeki cemaatler milli birer topluluk haline gelmişlerdir.¹⁴ Millet sistemi çerçevesinde oluşturulan idari ve hukuki statü ile her dini grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun lideri olarak seçilmiş ve kendi topluluğunu yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu bağlamda gruplar, kendilerine verilen berat ve özerklik sayesinde, baskı görmeden Osmanlı egemenliğinde kendi dil, din, hukuk, gelenek ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Dini grupların liderleri ise birer devlet memuru gibi, kendi yönetimlerindeki toplulukların yönetiminden Padişaha karşı sorumlu tutulmuşlardır. Böylece millet sistemi ile Osmanlı toplumunda Gayrimüslimler ve Müslümanlar, aynı devletin hükümrânlığı altında yan yana, ama farklı hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir.¹⁵

Bütün Gayrimüslim unsurlar, kendi mezheplerine göre dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik ve hoşgörü içinde gerçekleştirmişlerdir. Kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine mahsus mezarlıkları sürekli olarak devletin güvencesi altında

¹⁰ Memduh Yaşa, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981, s. 35.

¹¹ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.

¹² Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarında Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 8.

¹³ Zimme kelimesi, himaye, koruma, sahip çıkma, birinin emniyetini taahhüt etme gibi anlamları içermektedir. Bkz., Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. I-VII.

¹⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 1-253.

¹⁵ Güler, a.g.e., s. 9.

bulunmuştur.¹⁶ XX. Yüzyılın başlarında hükümet, parlamento ve siyasi partilerde yer alarak siyasi hayatın şekillenmesinde önemli roller oynayan Gayrimüslimler, aynı zamanda devletin merkez ve yerel yönetim birimlerinde önemli memuriyetlerde görev almışlardır.¹⁷ Gayrimüslimler, Tanzimat dönemine kadar cizye adı verilen baş vergisini ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Bu vergi, sadece eli silah tutabilecek durumda olan erkeklerden alınmış, kutsal yerler ve İstanbul'da oturanlardan, din adamları ve yoksullardan alınmamıştır. Bu bağlamda askerlikten muaf tutulan Gayrimüslimler, savaşlarda kırılmamış ve bu muafiyetin yardımıyla Osmanlı ticaretini ellerine geçirerek zenginliklerine zenginlik katmışlardır.

İç ve dış ticaret alanında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler İstanbul, İzmir, Bursa, Selanik gibi büyük şehirler başta olmak üzere Anadolu'nun her tarafında etkin rol oynamışlardır. Osmanlı ekonomisinde sanayi, ticaret ve sermaye piyasasına % 100'e varan oranlarda hükmeden Gayrimüslimler, devletin asli unsuru olan Türklerden daha iyi, daha zengin ve daha müreffeh bir hayat sürmüşler, merkezde galata bankerleri devleti çeşitli yollarla sömürürken, köylerde de tefeci, faizci Rum ve Ermeniler halkı ezmişlerdir. Gayrimüslimler, diğer alanlarda kendilerine tanınan ayrıcalıklara ve sosyo-ekonomik statüye uygun olarak kendi dini kuruluşları, hastaneleri yanında okullarını da kurmuşlar ve eğitimlerini dini ve kültürel teşkilatlarına bağlı olarak kendi dillerinde ve devlet denetimi dışında sürdürmüşlerdir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin nüfus kayıtları bağlı bulundukları millet teşkilatları tarafından tutulmuş, doğum, ölüm ve evlenme işleri patrikhanelerce yürütülmüştür.¹⁹ 1881-1893 nüfus sayımına göre devletin toplam nüfusu 12.064.186'dır. Bu nüfusun 9.330.671'i Müslüman (%77.34), 2.733.515'ini Gayrimüslimler (%22.66) meydana getirmektedir. Gayrimüslimler içerisinde toplam nüfus itibarıyla 1.325.735 (%10.99) en büyük grup Rumlara aittir. Bu yıllarda Rumların İstanbul, Trakya, Batı Anadolu ve Kuzey Anadolu'da özellikle Trabzon'da %10'nun üzerinde bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir.²⁰ 1906-1907 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Devletin toplam nüfusu 15.099.738'dir. Bu nüfusun 11.633.507'si Müslüman (%77.51), 3.376.231'i (%22.49) ise Gayrimüslim idi. Bu sayımda Anadolu genelinde toplam Rum nüfus ise 1.794.850 (%11.95) olmuştur. 1914 Genel nüfus sayımında ise Devletin toplam nüfusu 16.064.061'e yükselmiştir. Toplam nüfusun 12.997.459'unu (%80.91) Müslümanlar, 3.066.602'ini (%19.09) Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu sayımda Anadolu genelinde toplam Rum nüfusu ise 1.553.619 (%9.67) olmuştur. Bu sayımda dikkati çeken husus Rum nüfusun sayı ve yoğunluğunda önceki sayımlara göre önemli ölçüde bir azalmanın gerçekleşmesidir. Bu azalmanın nedenleri arasında, 1. Dünya Savaşı öncesinde Batı Anadolu, Adalar, Marmara civarı ve İstanbul'dan Yunanistan'a ve Karadeniz bölgesinden Rusya'ya yapılan göçler gösterilebilir.

Ortodoks Rumların Anadolu'daki Faliyetleri

XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında yapılan genel nüfus sayımlarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı tebaası Gayrimüslimler arasında nüfus açısından üstünlük Rumlara aittir. Anadolu Türkçesine Arapçadan geçen "Rum" kelimesi, tarihsel süreç içerisinde Müslümanlar ve Osmanlılar açısından Roma ve Bizans imparatorluklarını tanımlamak amacıyla

¹⁶ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri Müslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Otam*, C. 1, Sayı 1, Haziran 1990, s. 125.

¹⁷ Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 1-375; Güler, a.g.e., s. 58.

¹⁸ Güler, a.g.e., s. 129.

¹⁹ Eryılmaz, a.g.e., s. 72.

²⁰ Güler, a.g.e., s. 80.

kullanılan bir ifade olmuştur.²¹ Başlangıçta Roma egemenliği altında yaşayan bütün insanlar için kullanılan bu terim, İslâmiyet'in yayılmaya başladığı VII. yüzyılda ise “*Hristiyan*” terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde bütün Hristiyanlara Rum, Hristiyanların yaşadıkları bölgelere de “*Diyarı Rum*” adı verilmiştir. Arap-Bizans çatışmalarından sonra bu terimin içeriğinin gittikçe daraldığı ve sadece Roma İmparatorluğu’nun varisi olan ve Roma İmparatorunun memleketinde oturan kimseler için kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Selçuklular başta olmak üzere Osmanlılar da aynı ifadeyi benimseyerek hükümdarlarına “*Sultan-ı Rum-Anadolu Sultanı*” unvanını vermiş, Anadolu coğrafyasını da “*Eyaleti Rum-Anadolu Eyaleti*” olarak isimlendirmişlerdir.²² Bunların yanı sıra “*Rum*” terimi, ulusal hedeflerini elde etmek isteyen Yunanlar tarafından, Yunan soyunun ya da bu soya bağlı bir kolun adı gibi gösterilmek istenmiştir. Oysa Osmanlılar tarafından kullanılan “*Rum*” kavramı ırkî bir anlam taşımamaktadır. Aksine mezhep bakımından Ortodoks olan Sırlar, Bulgarlar ve Ulahlar Rum cemaatinin/milletinin bir parçası olarak kabul edilmiştir.²³

Osmanlı toplumunda Gayrimüslimler ve Müslümanlar, millet sistemi içerisinde farklı hukuk kurallarına bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Millet Sistemi’nin temellerinin Padişah II. Mehmet döneminde atıldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, 1453’te İstanbul’u fethinden hemen sonra Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik vermiş ve dini geleneklerine göre Rum halkından bir Patrik seçmelerini istemiştir. Rumların “*Gennadios*” ünvanı ile seçtiği Georgios Kurtosis Scholarius’u yayınladığı bir fermanla Rum Ortodokslarının dini lideri olarak tanıyan Fatih Sultan Mehmet, Havariyun Kilisesi’ni de patriğin emrine vermiştir.²⁴ Böylece Ortodoks Kilisesi, Patriğin dini ve idari otoritesine bağlı olarak “*Rum Milleti*” adı altında düzenlenmiştir. “*Millet Başı*” unvanını alan Patrik, ruhani yetkilerinin yanı sıra dünyevi yetkilere de sahip olmuş ve üç tuğlu Osmanlı Paşası unvanı ile de Padişahın bir memuru olarak kabul edilmiştir.²⁵ Rum milletinin yönetiminden Patrikten sonra geniş yetkilere sahip ve tayinle iş başına gelen Metropolit ve Piskoposlar sorumlu tutulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde büyük bir hoşgörü içinde varlıklarını yüzyıllarca sürdüren Rumlar, daha çok deniz kıyıları ve büyük şehirlerde yerleşmişlerdir. Din ve dil serbestliğinin yanı sıra toprak üzerinde mülkiyet hakkına da sahip olan Rumların önemli bir kısmının ticaret ve gemicilikle uğraştığı görülmektedir. Türk bayrağı altında Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ele geçiren Rumlar²⁶ Osmanlı Devleti’nin idarî işlerinde de aktif olarak görev almışlardır. İstanbul’da oturan

²¹ Toker, *a.g.e.*, s. 1; Franz Babinger; “*Rum*”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Millî Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1964, s.766; A. Timur Bilgiç; *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara, (t.y), s. 173.

²² Ekrem Akurgal, “Eski Anadolu’da Yunanlılar”, *Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, s. 55; Mahmut Goloğlu, *Anadolu’nun Millî Devleti Pontus*, Kalite Matbaası, Ankara, 1973, s. 243.

²³ Anadolu Hristiyan halkının taşıdığı kültürde ilk bakışta bir Grek kültürü damgası görünürse de bu sadece dış görünüştedir. Halkın aynı din ve mezhebe sahip olması, Grekçeye geniş ölçüde benzeyen bir dil kullanması böyle bir görünüşe sebep olmaktadır. İşte bu nedenle Rumlarla Yunanlar iki ayrı millet olarak kabul edilmiş ve ayrı ayrı ele alınmıştır. Çünkü Anadolu’nun yerli kültürüne, geniş ölçüde bir de Türk-İslam kültürü karışmıştır. Hatta birçok yerde halk Rumca’yı unutmuş ve ana dil olarak Türkçe’yi kullanmaya başlamıştır. Bu durum ortada iken Anadolu Rumları ile Yunanistan’daki Yunanlıları aynı millet olarak kabul etmek ve bunlar arasında tarihen açıklanması güç bir akrabalık kurmak, tarihî gerçeklere uymayacaktır. Bkz., Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s. 76-77; Toker, *a.g.e.*, s. 1; Muzaffer Erendil, “Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 109.

²⁴ Yavuz Ercan, “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesinin Rolü”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 200-201.

²⁵ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yapılan fetihlerle nüfuz bölgeleri genişleyen Ortodoks Kilisesi’ne Antakya ve İskenderiye Patrikleri de bağlanmıştır. Bkz., Coşkun Üçok, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 191.

²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.107-108; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.147.

Fenerli Rumların devletin bazı idari işleriyle görevlendirilmeleri gelenek hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan siyasi ve ticari ilişkilerini sağlayan tercümanlık gibi çok önemli devlet görevlerini de üstlenmişlerdir. Dinî açıdan da Fener Rum Patrikhanesi, Hristiyan Rum tebaanın idaresini yürütmekle yetkili kılınmıştır.²⁷

14 Temmuz 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, ulusçuluk akımı ile de çok uluslu imparatorlukların dağılması sürecini hızlandırmıştır. Ulusçuluk akımının güç kazandığı süreçten Osmanlı Devleti de olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı bünyesindeki Müslüman olmayan unsurlar, Rusya'nın kışkırtmaları ve Avrupalı büyük devletlerin de destekleriyle yönetime karşı ayaklanmışlardır.²⁸ 1821 yılında Mora yarımadasında başlayan Yunan isyanı, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alarak devam etmiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Barışı ile son bulmuştur.²⁹ Osmanlı tebaası Rumların bir kısmı, bağımsızlığın kazanılmasından sonra Yunanistan'a göç etmişler ancak hayal kırıklığına uğrayarak geri dönmüşlerdir.³⁰ Yunanistan bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren mevcut durumu ile yetinmeyen bir tavır sergilemiş ve “*Megali idea*” adı verilen düşüncenin ışığı altında dış politikasını genişleme esası üzerine kurmuştur.

Yunanistan'ın bağımsızlığını, beş yüz yıldır birçok farklı etnik unsuru tebaa sisteminin kendine has özellikleri içerisinde yönetmeyi başaramamış kozmopolit bir İmparatorluğun, milliyetçilik ideolojisinin güçlü saldırısı karşısında ilk yenilgisi olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ilk kez Osmanlı tebaası olan bir millet Osmanlı'dan bağımsızlığını elde ederek ayrılmıştır. Bu olay, XIX. yüzyılda diğer gayr-i Müslim unsurlara da örnek teşkil edecek, Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın içişlerine kolaylıkla karışmalarının önünü açacak ve Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandıracaktır.³¹

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın saldırısıyla başlayan, iki hafta içerisinde Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın dâhil olmasıyla gelişen Balkan Savaşları, Balkanlarda büyük bir nüfus hareketliliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın provası niteliğindeki bu savaşta yaşanan toplu göçler ciddi ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir.³² Dönemin İstanbul basını ve gazeteleri, Makedonya'da yaşayan Müslümanların başta Rumlar olmak üzere Hristiyanlar tarafından maruz bırakıldıkları işkenceleri köşelerine taşımışlardır. Savaş sonunda Balkan devletleriyle nüfus mübadelesi anlaşmaları yapmak isteyen Osmanlı Devleti, ilk adımı 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ile atmıştır. Bulgaristan ile yapılan bu antlaşmaya göre Bulgar topraklarından 48.570 Müslüman ve Osmanlı Devleti'nin Trakya'daki topraklarından

²⁷ Pontus Meselesi, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, 58-59.

²⁸ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 11.

²⁹ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 4-26; Yücel Özkaya, “1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 128; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi-1 18 ve 19. Yüzyıllar*, Yüzyıl Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 253; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 32-33.

³⁰ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 165.

³¹ Selim Sun, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965, s. 5-6.

³² Yunan işgali altında bulunan Makedonya'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Müslümanlar, başta Batı Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelere sevk edilmişlerdir. Samsun'daki Fransız Konsolos'tan İstanbul'da bulunan Fransız Büyükelçisi Bompard'a gönderilen 5 Haziran 1914 tarihli rapor, yaşanan bu olayları dğrular niteliktedir. Raporda Makedonya'dan Samsun'a gelen göçmenlerin sayısının 4 bin civarında olduğunun tahmin edildiği ve 12 bin ile 25 bin arasında bir göçmen grubunun daha Canik'e gelmesinin beklendiği ifade edilmektedir. Bkz., Küçükler, a.g.m., s. 442.

46.764 Bulgar zorunlu göçe/mübadeleye tabi tutulmuştur.³³ Bu mübadelenin başarı ile sonuçlanması üzerine İttihat ve Terakki yönetimi, benzer bir mübadele anlaşmasını Yunanistan hükümeti ile yapmak için girişimlerde bulunmuş ve dönemin Atina Sefiri Galip Kemali Bey'i görevlendirmiştir. Galip Kemali Bey, Başbakan Elefteris Venizelos'a "*Makedonya'da yaşayan Müslümanlar ile Aydın vilayetindeki Rumların karşılıklı olarak mübadele edilmesi*" teklifini iletmiştir.³⁴ Anadolu'nun ege kıyılarında yaşayan rum nüfusun mübadelesi teklifi başlangıçta Rum yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ama iki ülke Dışişleri Bakanları arasında başlayan görüşmeler kısa bir süre sonra olumlu sonuçlanmıştır.³⁵

İttihat ve Terakki yönetimi, yapılacak mübadele için Mahmut Celal (Bayar) Bey ile Talat Paşa'yı özel olarak görevlendirmiştir. Osmanlı ve Yunan yetkilileri arasında İzmir ve Trakya'daki Rumlar ile Makedonya ve Epir'deki Müslümanların mübadelesine ilişkin görüşmeler 28 Haziran 1914'te başlamış ve mübadele komisyonları kurulmuştur. Fakat bu mübadele, 28 Temmuz 1914'te başlayan küresel savaş nedeniyle gerçekleşmemiş ve zamanla önemini yitirmiştir. Böylece bu konu, 1923 Lozan Barış Görüşmelerinde "*Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi*"nin imzalanmasına kadar rafa kaldırılmıştır.³⁶

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı süresince Müslüman ve Rumlardan kaç kişinin yer değiştirmiş olduğu konusunda kaynaklarda çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Stephen Ladas, "*The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*" isimli eserinde, savaşlar sırasında Doğu Trakya'da yaşayan 115 bin civarında Rum'un Yunanistan'a sığındığı, bu bölgeden 85 bin kadar Rum'un ise Anadolu'nun içlerine gönderildiği ve 150 bin civarında bir Rum nüfusunda Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinden Yunanistan topraklarına geçtiği bilgisini vermektedir.³⁷ Celal Bayar ise hatıralarında, bu dönemde Osmanlı topraklarından ayrılarak Yunanistan'a yerleşen Rum sayısının 130 bin civarında olduğunu ileri sürmektedir.³⁸ Rum göçleri ve sayısı ile ilgili tartışmaların, 1918 tarihli Osmanlı Meclis-i Mebusan görüşmelerine de yansıdığı görülmektedir. Özellikle Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in Meclise verdikleri soru önergesinde, 250 bin Rum'un sınır dışı edilerek mallarının müsadere edildiği, Karadeniz, Çanakkale Marmara ve Adalar Denizi civarlarında meskûn 550 bin Rum'un katledilip mallarının gasp edildiği, Gayrimüslimlerin ticaretten men edildiği iddialarını Meclis gündemine taşımışlardır.³⁹ Bir başka oturumda ise Tekfurdağı Mebusu Dimistoklis ve Çatalca Mebusu Tokinidis'in, Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağındaki Rumların Tehciri hakkında Meclise vermiş oldukları soru önergesinde Türk çetelerinin baskısı sonucunda 300 bin Rum'un mallarının yağmalandığı, 500 bin Rum'un Yunanistan'a ve yabancı memleketlere göç etmeye zorlandığı iddia edilmiştir. Bu önergeye Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis'te destek vermiş ve Canik Sancağı ve etrafında yaşayan 150 bin den fazla Rumun tehcir edilip mallarının yağmalandığını ileri sürmüştür.⁴⁰ Verilen soru önergelerinde de açıkça görüleceği üzere Rum milletvekilleri tarafından ortaya atılan iddialar ve verilen sayılar arasında bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Edirne Mebusu Mehmet Faik Bey'in bu önergelere verdiği cevapta Edirne Vilayetinden göç eden ve ettirilen Rum miktarının 82 bin

³³ Yüksel Küçüker, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi", *Turkish Studies*, C. 10, Sayı 1, 1995, s. 441-442.

³⁴ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 101.

³⁵ BOA, HR-SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2035/2.

³⁶ Küçüker, *a.g.m.*, s. 443.

³⁷ Stephen Ladas, *The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York, 1932, s. 16; Küçüker, *a.g.m.*, s. 443.

³⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. V, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 100-102.

³⁹ MMZC, İnikad 11, Celse 3-4, Teşrinisâni 1334 (1918), s. 109-112.

⁴⁰ MMZC, İnikad 24, Celse 1-11, Kanunuevvel 1334 (1918), s. 285-302.

civarında olduğunu dile getirmesi, Rum milletvekilleri tarafından ortaya atılan iddiaların ciddi anlamda sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁴¹

Savaş sırasında yaşanan bu göç olayları, Avrupalı devletler ve basın-yayın organları tarafından da mercek altına alınmış ve Rumları destekleyen pek çok haber yapılmıştır. Özellikle New York Times gazetesinin “*Yunanistan Türkiye ile Savaşa Yakın*” başlıklı haberinde, Osmanlı resmi görevlilerince Rumlara yapılan zulmün Yunanistan’da tepki ile karşılandığını ve bunun da yakın zamanda Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşı kaçınılmaz kılacağına dair yorum son derece ilginçtir.

Yaşanan bu olaylar, Osmanlı Devleti’nin topraklarını ele geçirmek isteyen büyük devletlerin Gayrimüslim tebaanın haklarının korunması adına azınlıkları kışkırtması, Yunanistan’ın “*Enosis*” ve “*Megali İdea*” doğrultusunda büyük Yunanistan hayali ile Rumları harekete geçirmesi ve Fener Rum Patrikhanesi’nin içinde bulunduğu hoşgörü ortamını, bağlı bulunduğu devlet aleyhine kullanması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle Ortodoks toplulukları büyük ölçüde yönlendiren Rum okulları, kilise tarafından beslendiğinden Rum Patrikhanesi’nin yıkıcı etkisi çok daha geniş ve derin olmuştur.⁴² Rum topluluğunun Türk aleyhtarı düşünceleri İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrası Türk topraklarını işgalleri ve işgalci güçler arasında Yunanistan’ın da bulunmasıyla tamamen su yüzüne çıkmıştır.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, 18 Ocak 1919 tarihli Paris Konferansı’nda, Wilson İlkelerinin 12. Maddesine dayalı olarak Karadeniz’den Antalya Körfezi’ne kadar olan Batı Anadolu toprakları üzerinde yaşayan nüfusun çoğunlukla Rumlardan oluştuğunu ve bu bölgenin kendilerine bırakılması gerektiği hususunu dile getirmiştir. Bu istek İtilaf Devletlerince olumlu karşılanmış ve 10 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³ İzmir’in Yunanlılara işgal ettirilmesinin gerekçeleri arasında bölgede yaşanan sözde Türk zulmü ve İtalya’nın İzmir’i işgal etmesini önleme düşüncelerinin etkili olduğu söylenebilir.⁴⁴ Böylece Yunanlılar işgalle birlikte talep ettikleri topraklarda nüfus çoğunluğunu sağlamak üzere harekete geçmişler ve bazı nüfus planlarını devreye sokmuşlardır. Bu planlar, Türklerin Batı Anadolu bölgesinden sürgünü ve sözde daha önce Türkler tarafından zorunlu göçe tabi tutulmuş Rumların geri getirilerek iskânını içermektedir. Bu amaç doğrultusunda olağanüstü yetkilerle İzmir Valiliğine atanan İstiryadis vakit geçirmeden komisyonlar kurarak çalışmalara başlamıştır. İlgili komisyonlar, İzmir ve civarında yaşayan Müslüman sayısını tespit etmişler ve ne kadar Rum’un bölgeye yerleştirileceğine dair hesaplamaları yapmışlardır. Bu çalışmalar ve hazırlanan raporlar doğrultusunda Yunan Hükümeti’nin, işgal bölgelerindeki Yunan yetkililerine göndermek üzere iki genelge hazırladığı görülmektedir. Söz konusu genelgelerde göçmen Rumların karaya çıkacakları iskeleler ve iskân edilecek yerleşim yerleri yer almaktadır.⁴⁵

1919’da Anadolu’da yaşanan bu kargaşa ortamında üzerinde durulması gereken bir diğer sorun ise “*Pontus-Rum*” konusudur.⁴⁶ Yunan başbakanlarından Yoannis Kolettis, 1844 Ocak ayında krallık ve diğer bölgelerdeki Rumlar arasında bir bağ kurarak Yunan dünyasını şu şekilde

⁴¹ Küçüker, *a.g.m.*, s. 444.

⁴² Ercan, *a.g.m.*, s. 205.

⁴³ Serdar Sarısır, “Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti’nin Bir Genelgesi”, *Atatürk Yolu*, C. 10, Sayı 37-38, Ankara, 2006, s. 128.

⁴⁴ Sina Akşin, “Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 177.

⁴⁵ Ayvalık, Gömeç, Yayaköy, Kıranköy, Ayazma, Yeni Sarı Havra ve havalisine iskân edilecek Rumlar Ayvalık İskelesinden karaya çıkacaklardır. Yeniköy, Karlıdere, Ayayorgi Çiftliği, Klizman havalisine iskân edilecek Rumlar, İzmir İskelesinden karaya çıkacaklardır. Genelge için bkz., Sarısır, *a.g.m.*, s. 130-131; *BCA*, 272.11/15.55.12, 2-3.

⁴⁶ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.

tanımlamıştır:⁴⁷ “Yunanistan krallığı bütün Yunanistan değildir. O, Yunanistan’ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içerisinde yaşayan Yunanlı değildir; Yanya’da Selanik’te, Serez’de, Edirne’de, Konstantinopolis’te Trabzon’da Girit’te, Sisam’da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlıdır. Elenizm’in iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis...” Sınır tanımayan bu yayılcı görüş, Yunan devletinin bütün zamanlar için milli ve değişmez politikasının temelini oluşturacaktır. Bu amaçla 1904’te Merzifon Amerikan Koleji’nde kurulan Pontus Cemiyeti’nin amacı ise Karadeniz Bölgesi’nde (İnebolu’dan Batum’a kadar) bir Pontus Devleti kurmak olmuştur.⁴⁸ İtilaf Devletleri ile iş birliği yapan Cemiyetin çetecilik; soygun, cinayet gibi olaylara karıştığı, Yunanistan ve Rusya adına casusluk faaliyetlerinde bulunduğu dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. IX. Ordu Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa’nın 11 Haziran 1919 tarihli raporu, Pontus oyunu ve bölgedeki oyuncularının vahşi cinayetleri hakkında şu bilgileri vermektedir:⁴⁹ “... Tezkere alarak memleketlerine gitmek üzere 29 Mayıs’ta Merzifon’un Mahmutlu köyünden geçmekte olan 7-8 askerin, bu köyde yemek yedikleri sırada, köyden muhtarın oğlu Kiryako, Vasil Yorika, Sava oğlu İstefano, Papaz oğlu Borika ve Hacı Pavlioğlu Karavasil’i yanlarına alan 30 kadar Rum eşkiyası tarafından katledildiği, cenazelerin köy çobanı Kostantin’e defnettirildiği, köy bekçileri tarafından Amasya Mutasarrıflığına bildirilmiş ve takibata başlanmıştır. Rum komitelerinin ve Hristiyan Rumların Müslümanlar aleyhindeki gasp ve imha siyasetini arz etmişim. Birçok hunhar olayı Müslümanlara atfetmekten çekinmeyen Rumların gerçek yüzü, Mahmutlu köyünde yaptıkları katliamla bir kez daha ortaya çıkmıştır...”

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz’deki ayrılıkçı Ortodoks Rumlar, İtilaf Devletleri ve Yunanistan’ın destekleriyle, arzuladıkları amaçlarını gerçekleştirmek için “Metropolit, Banker, Doktor, Gazeteci, Tüccar, Esnaf, Avukat” gibi kişilerin öncülüğünde yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Bölgede yaşanan katliam ve mezalime sessiz kalmayan Ankara Hükümeti ise 1920’de Pontus çeteleriyle yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Rumların - Türk Ortodoks Rum topluluğu hariç- Türkler aleyhine Anadolu’da gerçekleştirdikleri mezalim ve katliam, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile son bulmuştur. 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında başlayan Lozan Barış Görüşmelerinde ise Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalanmıştır.⁵⁰

Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol

Ulusal bağımsızlık Savaşı’nın silahlı eylem aşaması, Batı Cephesinde gerçekleşen bir dizi muharebelerin sonunda tamamlanmıştır. Anadolu’nun istilasını öngören ve Kral Konstantin tarafından başlatılan “*Küçük Asya Seferi*” kesin bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Türk-Yunan Savaşı olarak da değerlendirilen bu muharebeler, iki toplum arasında onarılması güç yaralar bırakmıştır. Türk zaferi, Anadolu’daki Rumlara büyük bir darbe vurmuş ve büyük bir göç hareketliliğini başlatmıştır. Mudanya Ateşkes Antlaşması’ndan önce İzmir ve çevresinden 300 bin, sonrasında ise Doğu Trakya ve İstanbul’dan 50 bin civarındaki Rum’un Yunanistan’a göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Yunanistan, bu büyük göç dalgasında yer sorunuyla karşı

⁴⁷ Murat Hatipoğlu, “Elefterios Venizelos’un 1910 Yılında İktidara gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 456-457.

⁴⁸ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, s. 51-53.

⁴⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.

⁵⁰ Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 267-273.

karşıya kalmış ve bu sıkıntılı konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Cemiyet, 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında Türk-Yunan göçmenleri sorununa çözüm bulması için Norveçli Dr. Fridtjof Nansen görevlendirilmiştir.⁵¹

Dr. Nansen, göreve başlar başlamaz 27 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalar gerçekleştirmiş ve 12 Ekim'de İstanbul'a gelerek Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit (Hasançan) Bey ile görüşmeler yaparak üç öneri de bulunmuştur. Bu öneriler şunlardır: “Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Rumların mübadelesi; İstanbul'daki Rumların mübadelenin dışında tutulmaları; Değişimin isteğe göre olması ve barış koşullarının saptanmasını beklemeden hemen başlaması” Karşılıklı mübadeleye sıcak bakan Ankara Hükümeti ise İstanbul'daki Rumlarında bu değişimde yer almalarını ve azınlık olmadıkları için Batı Trakya'daki Türklerin bu değişimin dışında tutulmalarını istemiştir. Bu esnada Yunanistan adına Venizelos ise göçmenlerin yer sorununa işaret ederek yaklaşık 350 bin Türk'ün bir an önce Anadolu'ya gönderilmeleri gerektiğini dile getirmiştir.⁵²

Lozan Barış Görüşmeleri öncesinde Türk-Yunan Mübadelesinin ilk adımları bu şekilde atılmıştır. 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan görüşmelerde Venizelos, Yunanistan temsilcisi olarak görüşmelere katılırken, Yeni Türk Devleti'ni ise İsmet (İnönü) Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey temsil etmişlerdir.⁵³ Mübadele, savaş tutsaklarının geri verilmesi konusu ile birlikte ele alınmıştır. İngiltere temsilcisi Lord Curzon tarafından 1 Aralık'ta okunan Nansen'in görüşü, her iki tarafında birbirinden boşalacak yeri rahatlıkla doldurabileceğini içermekte fakat değişilen nüfusun ekonomik açıdan kendi kendilerine yeterli hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, gerek değişimin zorunlu veya isteğe bağlı olması, gerekse uygulanacağı bölgeler açısından pek çok siyasal sorunu beraberinde getireceği gerçeğinden hareketle, doğacak gelişmeleri ele almak için de bir karma komisyonun kurulması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁵⁴

Mübadele görüşmelerinde iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getiren konulardan birisi de İstanbul'da yerleşik yaşayan ve ayrılmak istemeyen Rumların ayrı değerlendirilmeleri olmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 1918 yılının esas alınması ve bu tarihten önce İstanbul'a yerleşmiş Rumların “*etablis/yerleşmiş*” nitelenerek değişim dışı bırakılması, buna karşılık Batı Trakya Türklerine de aynı seçeneğin tanınması önerilmiştir. Bu öneri ve değişim sorunu beraberinde tartışmaları getirmiştir. Bu tartışmalar sırasında Lord Curzon'un Amerikan kaynaklarına dayanarak ayrıntılı bir istatistik bilgi verdiği görülmektedir. Bu bilgiye göre, Anadolu'da 1914'te 1.600.000 Rum'un olduğu ve 1914-1918 yılları arasında 300.000 Rum, 1919-1922 yılları arasında ise yaklaşık 700.000 Rum'un hayatını kaybettiği veya ülkeyi terkettiği vurgulanmaktadır. Lozan Barış Görüşmeleri esnasında Anadolu'da 15-60 yaş arası yaklaşık 500-600.000, İstanbul'da 300.000 ve Doğu Trakya'da ise 320.000 Rum'un bulunduğu ifade edilmektedir. Curzon, Türkiye kıyılarından Anadolu'nun iç kesimlerine 120.000 Rum'un sürüldüğünü ve Batı Trakya'da ise 480.000 Müslüman bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵

Bu bilgiler çerçevesinde İtalyan Delegesi Montagna'nın başkanlık ettiği alt komisyon, 2 Aralık 1922'de toplanmıştır. Toplantı esnasında Türk Delegasyonu, değişimden Batı Trakya Türklerinin ayrı tutulmasını, İstanbul'daki tüm Rumlara değişimin uygulanmasını, ayrıca İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin kaldırılmasını istemiştir. Bu görüşe başta Yunanistan olmak üzere Amerika ve İngiliz temsilcileri katılmamış ve tartışmalar büyümüştür. Sonuçta Türk Heyeti, “Etabli” olarak nitelendirilen Rumların İstanbul'da kalmasını onaylarken; ilke olarak

⁵¹ Akgün, a.g.m., s. 248.

⁵² Akgün, a.g.m., s. 248-249.

⁵³ Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Temuçin Ertan, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 149.

⁵⁴ Akgün, a.g.m., s. 250.

⁵⁵ Akgün, a.g.m., s. 252.

Yunanistan'a göçen ailelerden ayrı olarak Anadolu'da alıkonan Rum erkeklerin ailelerinin yanına gönderilmesi; ayrıca zorunlu değişimin 1923 Mayıs ayına kadar uygulanmaması kararlaştırılmıştır. Patrikhane sorunu, İstanbul'da Rumların kalmasının Türkler tarafından onaylanacağını bir garantisi olarak ele alınmıştır. 10 Ocak 1923 tarihinde toplanan Arazi ve Askeri Komisyonlar, Patrikhane sorununu ele almışlardır. 4. Yüzyıldan beri İstanbul'da bulunan Patrikhanenin kaldırılmasına bütün delegeler karşı çıkmıştır. Fakat Patrikhanenin siyasal ve yönetsel karakterden arındırılıp salt dinsel işlev görmesinin saptanmasını öne sürmeleri üzerine Türk Delegasyonu kalmasını onaylamıştır.

Türk-Yunan mübadelesi, yoğun ve tartışmalı bir şekilde devam eden görüşmelerin sonunda 30 Ocak 1923 tarihinde *"Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol"*un imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 19 maddeden oluşan bu sözleşme, Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan'da yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesini öngörmektedir.⁵⁶ Sözleşmenin 19. maddesi, her iki tarafın resmi onayından sonra uygulamanın başlayacağını belirtmektedir. Mübadeleye tabii tutulacak olan halklar ve mübadele kapsamına girmeyen kişiler ile mübadelenin zorunlu karakteri, sözleşmenin ilk iki maddesinde belirtilmiştir.⁵⁷

"Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir."

Madde 2. Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini); b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (étaqlis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır"

Sözleşmenin birinci maddesinden de açıkça anlaşılacağı üzere, mübadele edilecek olan halkların sadece dini kimliği esas alınmış, dilsel, etnik ve kültürel farklılıklar önemsenmemiştir. Milliyetçiliği, homojen yapıya sahip milli devlet oluşturmaya esas alan iki ülke, mübadele konusunda din faktörünü esas almışlardır. Yine aynı maddenin belirttiği mübadelenin zorunlu bir göç olması hususu, gerek göçün kısa sürede tamamlanmasını sağlama amacıyla, gerekse demografik değişiklikler nedeniyle her iki ülkenin de yaşayacağı ekonomik sorunların bir ölçüde azaltılması düşüncesiyle öngörülmüştür. Bu mübadele sözleşmesini, toplumların dini bakımdan homojen duruma getirilmesi açısından, hem Türkiye'nin, hemde Yunanistan'ın arzusu doğrultusunda alınmış bir karar olarak değerlendirmek mümkündür.

22 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde, Şubat ayı başlarına gelindiğinde başta Musul sorunu olmak üzere Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), mali ve ekonomik konular, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. Hiçbir konuda ilerleme kaydedilememesi üzerine konferans çıkmaza girmiş

⁵⁶ Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılây (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Güz 2001, s. 29-30.

⁵⁷ Seha Lütfü Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1970, 317-385; Akgün, a.g.m., s. 267-273; *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır.⁵⁸ Bu ara dönemde görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer taraftan Türkiye'nin iç politikası çok çeşitli gelişmelere sahne olmuştur. Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te başlamış ve 14 Temmuz 1923'e kadar aralıksız tartışmalarla devam etmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde ise 4 bölüm 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türk Devleti'nin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir.⁵⁹ Türkiye, eşit olarak sürdürdüğü bu diplomasi sayesinde isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda sonraki yıllar için ciddi bir diplomatik saygınlık ve ağırlık oluşturmuştur.

Lozan Barış Görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde, Meclisin yenilenmesi için seçimler yapılmış ve İkinci TBMM, 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. TBMM'nin ilk günlerindeki en önemli çalışması ise kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamasıdır. 24 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamaya 270 milletvekilinin 227'si katılmış ve 14 ret oyuna karşılık 213 milletvekilinin lehte oyuyla kabul edilmiştir.⁶⁰ 25 Ağustos 1923'te ise Türk ve Rum halklarının değişimini öngören 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve protokol de iki ülke tarafından da onaylanarak 19. Madde gereğince resmen yürürlüğe girmiştir.

Bu kararı uygulamak için kurulan uluslararası komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalara başlamıştır. Ancak yürütülen incelemeler ve çalışmalar sırasında Türk ve Yunan temsilcileri arasında yerleşik (établi) sözcüğünün yorumlanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Anlaşmazlıklar taraflar arasında bir çözüme kavuşmayınca, Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı'ndan, konu ile ilgili mütalaa istenmiştir. Ancak Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Şubat 1925'te yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözememiş, bunun üzerine Türk-Yunan ilişkileri gerilmiştir.⁶¹

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması ve önde gelen Türkleri tutuklaması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Yunanistan'ın bu tutumuna karşılık olarak Türkiye, misilleme yapmış ve İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur.⁶² Yaşanan krizi çözmek amacıyla yapılan ikili görüşmeler sonucu, 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat bu antlaşmaya rağmen ahali değişiminin uygulanmasında ve yürütülmesinde yine birtakım yeni sorunlar çıkmıştır. Yeniden gerilen ilişkiler ancak Yunan Başbakanı Venizelos ve Atatürk'ün şahsi gayretleri sonucu uzlaşma ile sonuçlanabilmiştir. Buna göre iki devlet arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan yeni bir sözleşme ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi yerleşik deyimi kapsamına alınmıştır. Ayrıca her iki ülkenin içindeki azınlıklara ait mallarla ilgili olarak yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁶³ 1930 Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm sorunlar büyük ölçüde halledilmiştir. Aynı yıl 30 Ekim 1930'da Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti ile yaşanan sıcak ilişkiler yeni bir anlaşmanın temelini daha atmış ve Yunanistan ile "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması" imzalanmıştır.⁶⁴

İki ülke arasında yaşanan dosthane ilişkilere 1931'de bir yenisi daha eklenmiştir Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü, Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuş ve ilişkiler daha da

⁵⁸ Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, a.g.e., s. 153.

⁵⁹ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 67-245.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. I, IX. İctima, s. 264-291.

⁶¹ Melek Fırat, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 338-339.

⁶² Mehmet Gönübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 64.

⁶³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1997, s. 326.

⁶⁴ Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 393-396.

gelişmiştir.⁶⁵ Öyle ki her iki ülke 1934 yılında kurulacak olan Balkan Antantı'na beraber katılacak ve ayrıca Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü için aday gösterecektir.⁶⁶ Böylece kurulan dostluk ve işbirliği ortamı, 1950'li yıllarda başlayacak olan Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkmasına kadar devam edecektir.

Ortodoks Rumların Anadolu'dan Göçleri ve Karşılaşılan Zorluklar

Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu karşısındaki yenilgisinin ardından Türkiyeli Rumlar, önce Batı Anadolu ve Marmara bölgesinden, ardından Doğu Trakya ve Karadeniz bölgelerinden Yunanistan'a deniz, kara ve demiryolları aracılığıyla göç etmişlerdir.⁶⁷ Mübadele Sözleşmesinin uygulanmaya başlaması ile de Anadolu'da yaşayan ve ana dili Rumca ve Türkçe olan yüz dokuz bin Ortodoks Rum'un zorunlu olarak Yunanistan'a gönderildiği görülmektedir. Göçe tabi tutulanlar yükte hafif, pahada ağır ne varsa alabildikleriyle yollara dökülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde yaşanan dram, yoksulluk, ağır koşullar ve olumsuz gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiş ve bu durum beraberinde çeşitli tartışmaları da alevlendirmiştir.

Anadolu'dan İstanbul'a gelen Rumlar, genellikle Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı, Selimiye Kışlası, Yeşilköy gibi semtlerde ve Büyükkada, Burgaz, Heybeliada da toplanmışlardır. Sağlık, beslenme ve barınma sorunlarıyla karşı karşıya kalan bu göçmenler için bir takım önlemler alınmış ama bu önlemler yeterli olamamıştır. Örneğin Yedikule Rum Hastanesinin, yatak sayısının artırılması ve hasta göçmenler için yeniden düzenlenmesine rağmen yoğun talep nedeniyle yetersiz kaldığı görülmektedir.⁶⁸ Doğu Trakya'da ise Rum göçmenlerin ağırlıklı olarak Tekirdağ-Selanik çizgisinden tren, vapur ve karayolu ile taşınmaları gerçekleşmiştir. Aynı günlerde Karadeniz bölgesi kıyı şeridinde toplanan yaklaşık 30.000 Rum'un 2.000 kişilik gruplar halinde Yunanistan'dan gelen vapurlar aracılığıyla taşındığına dair haberler dönemin basınında yer almaktadır. Ordu, Giresun, Trabzon ve Samsun iskelelerinde toplanan Rum göçmenlerin sağlık ve beslenme sorunları, başta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere Amerikan Muavenet Heyeti gibi çeşitli yardım birimleri tarafından karşılanmıştır.⁶⁹ Göçmen sevklerinin büyük çoğunluğu, Seyr-i Sefain İdaresi'ne ait vapurlarla gerçekleştirilmiştir. İzmir, İstanbul, Samsun ve Trabzon gibi büyük iskeleleri olan yerleşim birimlerinden Rum göçmenleri alarak hareket eden bu vapurlar, Selanik, Hanya, Kandiye, Girit v.b. yerlere göçmenleri bırakmışlar; buralardan aldıkları Türk göçmenleri ise aynı güzergâhla Anadolu'daki yerleşim birimlerine getirmiştir.⁷⁰

İlk göçmen kabilelerinden biri olan Samsun'dan Selanik'e giden Ortodoks Rumların, limandan Rum ve Türklerden oluşan heyetler ve tarafsız Amerikan yardım heyeti üyeleri denetiminde gemilere binerken, büyük bir uyum içinde kendilerine veda ziyafetleri veren Türk komşuları tarafından uğurlandıkları, kadınların mücevverlerini ve altınlarını götürmelerine izin verildiği, hapishanelerde küçük suçlarla tutuklu bulunan Rumların da serbest bırakılarak gidenlere katıldığı görülmektedir.⁷¹

⁶⁵ M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 148.

⁶⁶ Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstermesiyle ilgili belge için bkz. Damla Demiröz, "Megali İdea'dan Ankara Antlaşması'na Eleftherios Venizelos (1930)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 308-309.

⁶⁷ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 7.

⁶⁸ Tanin, 29 Kânunuevvel 1923, s. 1.

⁶⁹ Vakit, 23 Teşrinievvel 1923, s. 1-3.

⁷⁰ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990, s. 622-624.

⁷¹ Akgün, a.g.m., s. 267-257.

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından itibaren Türkiye ve Yunanistan’da mübadillerin taşınması, yerleştirilmesi ve üretici durumuna getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlisi, mübadillerin geldikleri yerlere ve sosyo-ekonomik statülerine göre yeni yerleşim birimlerinin belirlenmesidir. Ancak bu belirleme, en başta yerleşim yerlerinin müsait olup olmadığına bağlıdır. Bu evrede başta emval-i metrukelerde olmak üzere pek çok sorun (yolsuzluk, suiistimal ve plansızlık vs.) ve zorluklarla karşılaşmıştır.⁷²

Mübadele esnasında karşılaşılan zorluklardan birisi ise göçmenlerin mal varlığının saptanması konusudur. Mübadillerin ayrıldıkları yerlerde bırakacakları malların değerinin belirlenmesi ve takip görevi Muhtelit (karma) Mübadele Komisyonlarına verilmişti. Mübadele esnasında her tür taşınır-taşınmaz mal varlığı, ilgili göçmenin gözleri önünde yerel makamlar tarafından saptanacak, malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecekti. Bu tutanaklardan birisi yerel yönetim kurumlarınca saklanacak, ikincisi mal dökümünü ve değerini denetlemekle yükümlü Muhtelit Mübadele Komisyonu’na, üçüncüsü göçmenin gittiği ülke yetkili makamlarına ve dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti. Mübadillerin gittikleri ülkede mağdur olmamaları, ayrıldıkları ülkede bıraktıkları mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal almaları öngörülmüştür. Fakat bu düzenlemenin de kâğıt üzerinde kaldığı ve uygulama safhasında dikkate alınmadığı dönemin belgelerinde açıkça görülmektedir. Tek bir arazi üzerinde bir göçmen ailesine toprağı ekip-biçme, sebze-meyve yetiştirme hakkı verilirken, diğer bir göçmen ailesine ise aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı verilmiştir. Bunun yanı sıra büyükçe bir “*emvâl-i metruke*” evinin, oda sayısı dikkate alınarak ikiye bölünüp ve iki küçük aileye birden verilmesi gibi durumlar sıklıkla görülmektedir.⁷³

Bu dönemde uygulanan göçmen yerleştirme politikalarını, Şevket Süreyya Aydemir “*Bir Sahipsizliğin Hikâyesi*” olarak değerlendirmektedir.⁷⁴ Terkedilmiş malların uğradığı ilgisizlik, düzensizlik ve yolsuzluklar, daha sonraki dönemlere küçümsenemez yeni sorunlar aktarmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan zorunlu nüfus değişiminde tartışılan bir diğer konu ise gayrimübadiller olmuştur. Lozan Konferansında İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri gayrimübadil olarak kabul edilmiştir. Ancak, bunların yanında değişik yollarla gayrimübadil olanlara da rastlamak mümkündür. Bunların bir kısmı yapılan evlilikler nedeniyle, bir kısmı da hizmetleri ve bağlılıklarından dolayı mübadele dışında tutulmuştur. Anadolu’da bazı Ortodoks Rum kadınların, yürürlükteki mübadeleye tabi olmamak için mübadele dışında kalan bazı gayrimüslimler ya da Türklerle evlendikleri görülmektedir. Din değiştirerek Türk erkekleriyle evlenmiş Rum kadınlarının bu durumu tartışmaları beraberinde getirmiştir. Mübadele komisyonu ile Dâhiliye Vekâleti arasında yapılan yazışmalarda Vekâlet, evlenen kadının kayıtlarını ve çocukların durumunu gözönüne alarak geçici kararlar vermiştir. Örneğin 1925 tarihli arşiv belgesinde Samsun’un Rum Mahallesi ahâlisinden Hacı Anastas oğlu Pandeli’nin kızı Kadriye, din ve isim değiştirerek Müslüman olmuş ve 1922 Ağustosunda Çiftlik mahallesi sakinlerinden Abdullah Efendi ile evlenmiştir. Bir yaşında kızı olan Kadriye’nin mübadelenin dışında tutulması için Canik Vilayetine başvurmuştur.⁷⁵ Fakat adı geçen şahsın din değişikliğinin

⁷² Arı, *a.g.m.*, s. 629.

⁷³ Mübadele sırasındaki bu aksaklıkları ortadan kaldırmak için 13 Ekim 1923’de “*Mübadele İmar ve İskân Vekâleti*” kurulmuş ve bu Vekâletin başına Mustafa Necati getirilmiştir. 8 Kasım 1923’te ise “*Mübadele İmar İskân Kanunu*” çıkarılarak, Vekâletin görev ve yetkilerinin belirlendiği görülmektedir. Yaklaşık bir yıl başarılı bir şekilde çalışmalarına devam eden Vekâlet, 11 Aralık 1924’te kaldırılmış ve görevlerini Dâhiliye Vekâleti’ne bağlı bir Genel Müdürlüğe devretmiştir. Vekâletin kaldırıldığı tarihe kadar ki evrede, göçmenlerin anayurda getirilme işleri kısmen tamamlanmıştır. Fakat sonraki süreçte göçmenleri ilgilendiren ciddi sorunlar, değişik nitelikler kazanarak devam edecektir. Bkz., Arı, *a.g.m.*, s. 654-657.

⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (1884-1938), C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 316.

⁷⁵ İhtida, İslâm dinini kabul etme ve Müslüman olma anlamına gelmekte olup evlilikler yoluyla gerçekleşen din değiştirmelerde bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 418; BCA, 30.18.1/10.36.9.

kayıtlara işlenmemesi ve Müslümanlarla evlenen ve çocuğu olan kadınlarla ilgili sözleşmede özel bir maddenin bulunmamasından dolayı Kadriye'nin mübadele dışında kalma isteği kabul edilmemiştir.⁷⁶

Bu tür sorunların çözülmesinde sıkıntı yaşandığından Türkler ile evlenip din değiştiren kadınların hüviyet cüzdanlarından “*Rum Ortodoks*” ibaresinin kaldırılması, Türk aileler yanındaki Rum çocukların talep dâhilinde Tali Komisyonlara verilmesi ve din değiştirmede reşit olma şartını yerine getiren kadınların gayrimübadil sayılması kararlaştırılmıştır.

Ürgüp Kazasının merkez mahallesinden Abdullah oğlu Abdullah ile evlenen Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi Rumlarından Todor kızı Katina, evliliğini Hacı Doğan Mahallesi İhtiyar Heyetinden aldığı bir belgeyle resmileştirmiştir. Gayrimübadil olmak için bu izinnameyle yapmış olduğu başvuru, Dâhiliye Vekâleti tarafından reddedilmiştir. Vekâletin 20 Ocak 1924 tarihli gerekçeli kararında, evliliğin şer' en bir sakıncasının bulunmadığı ancak Katina'nın evlilik yoluyla sahibi olduğu gayrimenkûlünü muhafaza edebileceğini oysa Yunanistan'dan gelecek olan mübadiller arasında da birçok dul ve kimsesiz kadının olduğunu, Katinanın mallarını muhafaza etmesi sebebiyle gelecek mübadillere yardım edilemeyeceği belirtilerek, bu tür başvuruların kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Vekâletin almış olduğu tartışmalı bu kararla, Yunanistan'da aynı durumda olan dul ve kimsesiz Müslüman kadınların korunmasının amaçlandığı söylenebilir.⁷⁷ Bu tür evlilik başvurularının artması üzerine, Dâhiliye Vekâleti konuyla ilgili 26 Ağustos 1924'te ek bir kararname çıkarmak zorunda bırakmıştır. Bu kararnameye göre, Mübadele antlaşmasının imza tarihinden önce Müslüman erkeklerle evlenmiş ve nikâhını kayıt altına aldırın Rum Ortodoks kadınların mübadeleden ıskat olduğu; görülen lüzum üzerine aynı şartlara sahip olan ve gayrimüslim erkeklerle evlenen Rum Ortodoks kadınların da gayrimübadil kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁸

Anadolu'da Rum Ortodoks bekâr kadınların bazıları da din değiştirerek mübadele dışında tutulmak için ilgili komisyonlara dilekçelerle başvurmuşlardır. Bu dilekçeler komisyonlarda kararnamelerde yer alan “*din değiştirmede reşit olmak ve bu değişikliği kayıt altına aldırarak*” gibi hususlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁷⁹ Bursa ahalisinden Tevfik Bey'in evlatlığı olan Despina, Müslümanlığı kabul ederek İkbâl ismini almışsa da reşit olmadığından hüviyet cüzdanında “*Rum Ortodoks*” kaydı düşülmemiştir. İkbâl'in mübadeleden ıskat olmak için yapmış olduğu başvuru kabul edilmemiştir.⁸⁰

Evlilik yoluyla gayrimübadil olanların yanı sıra yetim, öksüz ve bakıma muhtaç olmaları dolayısıyla Muhtelit Mübadele Komisyonu'na başvuran şahısların da, komisyonun özel izni ile gayrimübadil olmaları kararlaştırılmıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi Varnagi tarafından gönderilen 11 Mayıs 1925 tarihli tezkereye göre; Mersin'de V. Mavromati Ailesinin yanında hizmetkârlık eden 85 yaşındaki Mari Yuvanu'nun; Yunanistan'da kimsesi olmayan ve İzmir'de oturmakta olan Hüseyin Famiyaki, Ahmet Fahri Hadji Mustafaoğlu adındaki şahısların eşlerinin annesi olan Yorgi İstirati kızı Mari'nin; İzmir'de Kunduracı Hamdi'nin yanında kalan ve yetim olan 12 yaşındaki Yanovani kızı Anna'nın; Yapılan ikinci evlilik nedeniyle İtalyan tabiiyetine geçen ve İzmir'de bulunan anneannesinin yanında kalan 9 yaşında yetim Anastassia

⁷⁶ İbrahim Erdal, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden ıskat (Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı, Ocak 2014, s. 132-133.

⁷⁷ BCA, FK., 30.18.1.118, Yer No, 102.62.1925; Fahriye Engili, “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, Sayı 45, 2009, s. 226; Erdal, *a.g.m.*, s. 133.

⁷⁸ BCA, 30.18.1/15.54.01; BCA, 30.18.1/10.36.9; BCA, 30.18.1/8.49.9.

⁷⁹ Erdal, *a.g.m.*, s. 134.

⁸⁰ BCA, 272.11/ 20.98.10; Ertuğrul Aladağ, *Andonia Küçük Asya'dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 72.

Feati'nin; Atina'da Selanik Bankası memurlarından ve Fransız tâbiyetinden Osvaldo ile evlenmiş olan Mari Semi Kondis'in mübadele dışında tutulmaları kabul edilmiştir.⁸¹

Dâhiliye Vekâleti, vatana bağlılıkları ve yapmış oldukları hizmetlerden dolayı birçok Ortodoks Rum'u gayrimübadil olarak değerlendirmiştir.⁸² Sökeli Ortodoks Rum olan Konstantin Portil oğlu Dimitri, 1921 yılında Yunanlıların yapacağı mezalimi, Rumların isyanını ve Jandarmaya kurdukları pusuyu önceden hükümet yetkililerine bildirmesi, Denizli Üçüncü Süvari Fırkası Kumandanı İbrahim Bey emrinde istihbarat faaliyetlerinde aktif görev alması nedeniyle mübadeleden hariç tutulması, Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir.⁸³ Bunun yanı sıra Karadeniz'de Pontus Rum Hareketinin karşısında yer alan ve Giresun'da ikamet eden Panos oğlu Panayot Efendi, mübadele dışında tutulmak için Dâhiliye Vekâletine başvurmuştur. Konuyla ilgili yapılan inceleme sonucunda Panayot Efendi'nin bölgesinde Pontusçu çetelere karşı mücadele ettiği ve Ankara Hükümeti'ne maddi-manevi yardımda bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuçta mübadeleye tabi olan Panayot Efendi'nin mübadeleden hariç tutulması teklifi İcra vekilleri Heyeti'nin 25 Aralık 1927 tarihli kararıyla kabul edilmiştir.⁸⁴ 2 Şubat 1921'de Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında Müslüman ahaliyi Amerikan şirketine ait bir fabrikada toplayarak, canlarını koruyan ve Yunan ordusunun çekilişi sırasında Müslüman halkın katledilmesini ve şehrin yakılmasını engelleyen Doktor Perikli'nin mübadele dışında tutulması Dâhiliye Vekâleti tarafından teklif edilmiş, bu teklif 17 Aralık 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵

Lozan Konferansında Mübadele konusunun alt komisyonlarda tartışılması sırasında, Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan Ortodoks Türklerin mübadele dışında tutulması konusu gündeme gelmiş ve bu konu başlangıçta olumlu karşılanmıştır.

Hristiyan Ortodokslardan Papa (Baba) Eftim, Kırıkkale/Keskin Metropolitisi olup Ankara ve İç Anadolu Bölgesindeki Hristiyan Türklere liderlik yapmıştır. Papa Eftim'in liderliğinde Ortodoks Türkler, Fener Rum Patrikhânesinin zararlı faaliyetleri karşısında 1921 yılında bağımsız Türk Ortodoks Patrikhânesi'ni kurarak, Fener Rum Patrikhânesi'nin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Milli Mücadele'nin yanında yer alan Ortodoks Türkler, Kayseri'de "*Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*" adlı bir gazete çıkarmışlar ve başlayan Ulusal Mücadeleye kendi güçleri oranında katkı sağlamışlardır. Adı geçen gazete, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarmak amacıyla genel bir saldırı hazırlıklarının yapıldığı günlerde, 22 Temmuz 1922'de yayın hayatına başlamıştır.⁸⁶ Hristiyan Ortodoks Türklerin önderi Papa Eftim'e,⁸⁷ Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın emriyle Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na verdiği destekten ötürü İstiklal Madalyası verilmiştir.⁸⁸ Bu katkılarının dolayı –yalnızca- Ortodoks Türklerin Ruhani Başkanı Papa Eftim ve ailesi (Erenerollar), 3 Ağustos 1924 tarihli kararla mübadele dışında tutulmuşlardır.⁸⁹ İstanbul'da Galata ve Tophane semtlerinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine rakip olarak kendi patrikhane ve kiliselerini kurmuşlar fakat cemaati olmayan kilise fazla uzun ömürlü olmamıştır.⁹⁰ Anadolu'dan yürürlükte olan sözleşme gereği yaklaşık

⁸¹ Erdal, *a.g.m.*, s. 135.

⁸² BCA, 30.18.1/ 13.29.9.

⁸³ Erdal, *a.g.m.*, s. 136-137; BCA, 30.18.1/12. 63.5 (1).

⁸⁴ Erdal, *a.g.m.*, s. 136-137; BCA, 30.18.1/15.54.1.

⁸⁵ Erdal, *a.g.m.*, s. 137; BCA, 30.18.1/12. 63.8 (1).

⁸⁶ "*Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*" isimli gazete toplam 16 sayıdan oluşmakta ve 22 Temmuz 1922-8 Nisan 1923 tarihleri arasında çıkarılmıştır. Gazetenin tamamı için bkz., *Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*, Tıpkı Basım, Yay. Haz. Mustafa Tokar-Çiğdem Aslan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014; Bkz., Ek-1, Ek-1a.

⁸⁷ Hristiyan Ortodoks Türklerin önderi Papa Eftim'in fotoğrafı için bkz., Ek-1, *Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*, 30 Temmuz 1922, Cumartesi, s. 1.

⁸⁸ Erdal, *a.g.m.*, s. 135; *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ocak 1922; BCA, 30.18.1/ 13.29.9.

⁸⁹ Erdal, *a.g.m.*, s. 136; BCA, 30.18.1/10.37.1.

⁹⁰ Erdal, *a.g.m.*, s. 136; BCA, 30.18.1/10.37.1.

193.000 Hristiyan Ortodoks Türk, Kayseri, Karaman, Trabzon, Sivas, Konya, Yozgat ve Ankara'dan toplanarak “*Biz sizdeniz, göndermeyin*” yalvarmalarına rağmen, trenlerle Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Yunanistan'a gönderilen Ortodoks Türk Hristiyanlar, Türkiye'de Rum olarak adlandırılıp mübadeleye tabi tutulurken, Yunanistan'da da “*Turko Sporos*” Türk tohumu şeklinde aşağılanmışlar ve Yunanlı olarak kabul edilmemişlerdir. Gittikleri Batı Trakya'da, -biraz da Anadolu'yu hatırlamak için olsa gerek-, “*Karaman*” adını verdikleri bir yerleşim birimi kurmuşlardır.⁹¹ Sürekli horlanan ve ayrıma tabi tutulan Türk Ortodoks Hristiyanların birçoğu zamanla Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılarak izlerini kaybettirmişlerdir.

Mübadele esnasında karşılaşılan zorluklardan bir diğeri ise mal varlıklarının karşılığı ödenerek mübadeleye tabi tutulan pek çok Rum'un, kısa bir süre sonra yabancı uyruklu vatandaş sıfatıyla tekrar Anadolu'ya gelerek yerleştikleri görülmektedir.⁹² Yine bu dönem içerisinde İstanbul Tali Mübadele Komisyonu, Anadolu'dan İstanbul'a gelen yaklaşık 20.000 Rum'a Yunanistan'a sevkedilmeleri için pasaport düzenlemiştir. Bu pasaportlarla çok az sayıda Ortodoks Rum'un sevki gerçekleştirilmiş, birçok Rum ise akrabalarının yanına sığınmış ve firar etmiştir.⁹³

Bernard Lewis, 1924 ve 1930 yılları arasındaki mübadelenin, Türk-Grek değişimi değil, Grek Ortodoks-Osmanlı İslam değişimi olduğunu vurgulayarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “...*Bu değişim Anadolu Ortodoksları için vatana kavuşma değil, gurbete sürgündür.*”

Sonuç

Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “*Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Buna Bağlı Protokol*” ile başlayan süreçte Anadolu'da yaşayan ve ana dili Rumca ve Türkçe olan yüz dokuz bin Ortodoks Rum Yunanistan'a gönderilmiştir. Göçe tabi tutulanlar yükte hafif, pahada ağır ne varsa alabildikleriyle yollara dökülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde yaşanan dram, yoksulluk, ağır koşullar ve olumsuz gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiştir. Savaşlar, yangınlar, işgaller sonucu harabeye dönen Anadolu kent ve kasabalarına, mübadele ile yeni bir nüfus eklenmiştir. Sönük olan kent ve kır manzarasına yeni insan faktörünün eklenmesi önceleri iskân problemini yaşıtmıştır. Mübadele sonrasında göçmen yerleştirilmeleriyle ilgili uygulanan yanlış politikalar ve uygulamalar ise pek çok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.

Mübadele kararı ile birlikte birçok ailenin yerinden yurdundan edilip hiç görmedikleri topraklara gitmekten, din değiştirme, etnik kimliğini farklı gösterme gibi yolları veya hiç olmasa çocuklarını diğer dinden biriyle evlendirerek orada kalmalarını sağlamayı denedikleri görülmektedir. Bu sözleşmede, mübadeleye tâbi olmayı tanımlayıcı ölçüt olarak da din esas alınmıştır. Bu yaklaşım ile yurttaşlık kimliğini din üzerinden tanımlayan Osmanlı İdari sistemine gönderme yapılmakta ve yeni Cumhuriyetin yurttaşlık anlayışının henüz oturmamış olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan'a gidecek Rumların gayr-ı menkullerinin olduğu gibi korunmasını öngören ve Yunanistan'dan gelecek Müslümanların bu gayr-ı menkullerden yararlanabilmesine imkân tanıyan kararların çıkarılması ile Türkiye'deki gayrimüslim kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak bu süreç içerisinde çıkarılan kararlara rağmen, mübadele dışında kalmaya çalışanlar karşısında hükümetin kimi zaman kararsız kaldığı da görülmektedir.

⁹¹ Papa Efim'in hayatı için bkz., Yavuz Ercan, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sayı 8, Ankara, 1970, s. 416-429.

⁹² *BCA*, 30.10.0/ 6.34.5.

⁹³ *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1924, s.1-3; *BCA*, 30.18.1/14.39.3 (1).

Sonuç olarak iki ülke halklarının-Türkiye ve Yunanistan'ın- zorunlu nüfus değişimi, siyasi, sosyo-kültürel ve demografik açıdan önemli bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Anadolu Ortodoks Rumları, mübadeleyi zorunlu bir sürgün olarak yaşamışlar ve Yunanistan'a yerleşmelerinden sonra “*kayıp vatanlarına*” duydukları özlemi çok kez ifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Benzer durumu Yunanistan'dan göç etmek zorunda kalan Müslüman Türklerde yaşamışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, 30.10.0/ 6.34.5.

BCA, 30.18.1/15.54.01.

BCA, 30.18.1/10.36.9.

BCA, 30.18.1/8.49.9.

BCA, 30.18.1/ 13.29.9.

BCA,30.18.1/12.63.5 (1).

BCA, 30.18.1/12.63.8 (1).

BCA, 30.18.1/14.39.3 (1).

BCA, 272.11/ 20.98.10.

BCA, 272.11/15.55.12, 2-3.

BOA, HR-SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2035/2.

Zabıt Cerideleri

MMZC, İnikad 11, Celse 3-4, Teşri-i sâni 1334 (1918), s. 109-112.

MMZC, İnikad 24, Celse 1-11, Kanun-u evvel 1334 (1918), s. 285-302.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. I, IX. İctima, s. 264-291.

Gazeteler

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı, 30 Temmuz 1922, Cumartesi, s. 1.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı, 6 Ağustos 1922, Cumartesi, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ocak 1922, s. 1-3.

Tanin, 29 Aralık 1923, s. 1.

Vakit, 23 Ekim 1923, s. 1-3.

Kitap-Makale ve Tezler

Akgün, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 241-276.

Akşin, Sina, “Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 174-185.

- Aktar, Ayhan, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı, Eylül 1922-Eylül 1923”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Editör Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Akurgal, Ekrem, “Eski Anadolu’da Yunanlılar”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Aladağ, Ertuğrul, *Andonia Küçük Asya’dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- Anadolu’da Ortodoksluk Sadâsı*, Tıpkı Basım, Yay. Haz. Mustafa Toker-Çiğdem Aslan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014.
- Arı, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emval-i Metruke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, Sayı 18, Temmuz 1990, s. 627-657.
- _____, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul, 1997.
- Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri (1918-1922)*, Ed. Ahmet Tetik, C. I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1884-1938)*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.
- Babinger, Franz, “Rum”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 766.
- Bardakçı, İlhan, *Taşhan’dan Kadifekale’ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C. V, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Baykurt, Abdülkadir Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul, 1932.
- Belli, Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi-Ekonomik Açından Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bilgiç, A. Timur, *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara, (t.y).
- Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- Çapa, Mesut, “Mübadele’de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Güz 2001, s. 29-51.
- Demiröz, Damla, “Megali İdea’dan Ankara Antlaşması’na Eleftherios Venizelos (1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

- Ekincikli, Mustafa, *Türk Ortodoksları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- Emgili, Fahriye, “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, Sayı 45, 2009, s. 221-234.
- Ercan, Yavuz, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sayı 8, Ankara, 1967.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *Otam*, C. 1, Sayı 1, Haziran 1990, s. 125.
- _____, “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesinin Rolü”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 195-205.
- _____, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- _____, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- Erdal, İbrahim, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı, Ocak 2014, s. 123-142.
- Erendil, Muzaffer, “Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 102-111.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- Fırat, Melek, “1923–1939 Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Geray, Cevat, “Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler”, *Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi*, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962.
- Goloğlu, Mahmut, *Anadolu’nun Millî Devleti Pontus*, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.
- Göç-Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı 1919-1923*, Der. Herkül Millas, Yunanca’dan Çev. Damla Demirözü, 4. B., Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Gökaçtı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi-Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gönlübol, Mehmet; Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası” *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Güler, Ali, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Berikan Yayıncılık, Ankara, 2005.
- _____, *XX. Yüzyıl Başlarında Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996.
- Hatipoğlu, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

- _____, “Elefterios Venizelos’un 1910 Yılında İktidara gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- _____, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- Hirschon, Renee, *Mübadele Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 2. B., Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013.
- İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2016.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi-I 18 ve 19. Yüzyıllar*, Yüzyıl Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Kayaoğlu, Taceddin, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Keyder, Çağlar, “Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları”, *Ege’yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Ed. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 53-72.
- Kontogiorgi, Elisabeth, “Makedonya’nın Yunanistan’a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları 1923-1932”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Ed. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Koraltürk, Murat, “Ekonominin Türkleştirilmesi ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İktisadi Sonuçları”, Ed. M. Ö. Alkan, T. Bora, M. Koraltürk, *Mete Tunçay’a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 603-638.
- Koşay, Hamid Zübeyr, *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara Halkevi, Ankara, 1935.
- Küçüker, Yüksel, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, *Turkish Studies*, C. 10, Sayı 1, 2015, s. 437-454.
- Ladas, Stephen, *The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York, 1932.
- Mastrudi, Androniki Karasuli, *Kayıp Vatanımdan Hatıralar (Ankara’daki Hayatım)*, Atina, 1966.
- Mc. Carthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1998.
- Meray, Seha Lütfü, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1970.
- Muslihiddin Safvet, *Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti*, Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş, Güneş Şahin, Korza Yayıncılık, Ankara 2009.
- Noutsos, Panayot, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü: 1876-1925”, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Ed. M. Tunçay, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 113-131.

- Ortaylı, İlber, “Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 162-171.
- Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara-Salname-i Vilâyet-i Ankara*, Haz. Bekir Koç, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2014.
- Özkaya, Yücel, “1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 114-130.
- Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sarısır, Serdar, “Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti’nin Bir Genelgesi”, *Atatürk Yolu*, C. 10, Sayı 37-38, Ankara, 2006.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, “İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı 3, Ocak 2014, s. 49-83.
- Sotiriyu, Dido, *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*, Çev. Attila Tokatlı, 16. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.
- Sun, Selim, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965.
- Tanör, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 11.
- Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Türkiye’nin Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Üçok, Çoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 189-192.
- Yaşa, Memduh, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981.
- Yıldırım, Onur, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Zengin, Cahide, “Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul, 1998.

[illegible]

امور تحریریه مدبری : دعوی وکیل انقلاب
چک اوغل قلیب

مکتبه دولتی آتیه مهملر آچمور
نهر اولیان اوق ایاده ایلر

مرخصو ایچون هیت تحریریه مراجعت اولنور

﴿ عیانا ﴾

اناطولیه

۲۰

اوتودوکشک

صدسی

نومرو - ع جمادی الثانی ۱۹ اکتوبر سنه ۱۳۳۸

صاحب امتیاز باش عذر : ختیشین حقوقدن
بودروملی بوزار اوغل اسطاط هفتی

اهازه خامسی : شمدیک زیمی دوه مناسقرده
داره مخصوصه

تلفراف آدرسی : قیصریده : کلیسا قولکرده

﴿ عیانا ﴾

[تورکیا بيوک ملت مجلی - ومته تابع عموم اناطولی تورک اورتودوکسلری کلیسا توغراسنک مروج افکاریدر شمدیک هفتاده بر دفعه نشر اولور]

دردنی ایتاج عمومی

۳۹ تموز - ۱۳ اکتوبر ۱۹۲۲ یازار
کونی صباح ساعت ایلک وادهلرنده قیصریده
زیمی دوه مناسقرده اناطولی چک اوغل
قلیب اقدینک تحت ریاستده ایتاج ایدن
تورکیا بيوک ملت مجلیه تابع عموم اناطولی
تورک اورتودوکسلری قوتورمسنده مواده آتیه
تحت قراره آلمشدر .

ماده ۱ : اناطولیک من اقدیم منقشم بولندینی
متر بولیک دواتر روحانیسی ازمجهت
یکدیگره غیرقابل قیاس میله چک دوجیه
فرقی بولمایدن بوزارک الفاسیه حکومت
ملیه مرکز قیامت ملکه مسنه امتلا موجود
تورک اورتودوکسلر جماعتینک قهر بلمه متاسیاً
یکدن متر بولیک داره لرینه تقسیم واسی
سوده متر بولیک لیدرک بولندقلی دواتر روحانی
ایجه بضرینک آرمضارینک چوق تحسینا
موظف بولنلرندن تولدی مختل محافیره

تورکیا بيوک ملت مجلی رئیس جلیل باشی نومناهنر
غازی مصطفی کمال پاشا حضرتی

کفار پلریخانهسی اول و آخر هیچ بروقت اناطولی تورک اورتودوکسلرک وکالتی حائر اولماشدر واوله ماز

فنا پلریخانهسی ایلک مجلس طرقدن
طرقدن لائل اولور بری متر بولیدر مجلس
دیگری مجلس مختلط دائم .

متر بولیدر مجلسی بطریق اقدینک تحت
ریاستده اون ایلک متر بولیدر مجلس
مختلط دائم دردی متر بولیدر مجلسدن د سن
میشود د سن طریق ایدیش روحانی وسکزی
استانبول علانی طرقدن انتخاب اولوشن جیبانی
اعضادن متشکلدر .

ترتیب اول دستورک ایلکین جلدینک ۹۱۳
متر بولیدر متر بولیدر پلریخانه نظاماتک
مطلعه مسندن کثرت مستفاد بیوریه جتی وجهه
پلریخانهسی نول ایدن هر ایلک مجلسک انتخابنده
اناطولی تورک اورتودوکسلری هیچ بروقت
بالواسطه یاخود بالواسطه اشتراک ایتاشدر .

سن سیزده آتی اعضایی بی نصق هر سنه
یکدن انتخاب اولور بولغاندن نه استانبول
نه طهره خرمقیناری هیچ غیردار اولماز
سن سیزده کتومی بالذات بی طریق اقدینک
وایستده ایتاج ایدرک عموم متر بولیدرک
اساحیسی جامع حیدارل محصور سنه اسول
محصوره فوقاً آتی متر بولیدی کندی کندی
اعضا انتخاب ایدر بوسورته سن سیزده هر سنه
تجدید و تسلیس ایدر کیدر .

مجلس مختلط دائم مؤسندن ازلان مسکور
افغانی پلریخانهده استنبول محلاتندن
انتخاب ایدرک کندیلن هر محضر ایه جماعت
متر بولیدر مجلس مختلندن مرکب هیت
طرقدن انتخاب اولور . شو سوه نه
ایلکز استانبول خرمقیناری بر انتخاب
قسماً خبردار بولنورلر .

بویه طهره بدین یاخود بالواسطه اناطولی
تورک اورتودوکسلرک انتخاب ایتاش اولانلری
ایک مجلسدن متشکل اولان قار پلریخانهسی
فصل اولورده اناطولی تورک اورتودوکسلرک
وکالتی حائر بر مؤسسه عد اوله بیلیر . بزم
قانوننر دستورلر سنه ایتیه ترجمه
ایدیش و مختل ایتیه بیچ بولکشی میبانه
بولان حقیقت معلوم بولوش اولدین حالده
تسل اولورده بیضا پلریخانهسی تورک
اورتودوکسلرک وکی اولوق اوزده قبول
اوروسنی اظهار بیوریدورلر عیانا پلریخانه
تک متر بولیدر مجلسنده مادیه بیضا اناطولی
متر بولیدر ایتد موقع ایدیشلندن اناطولی
اورتودوکسلرک کویا وکیلی قرض اولان
متر بولیدر بالواسطه اشتراک ایتنلندن

Ek-2

Türk-Yunan Mübadelesi'nde Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilen mübadiller